

META-ANALYS AV STUDIER KRING BEHANDLINGS-EFFEKTER – PÅ GOTT ELLER ONT?

AV HENRIK BELFRAGE

INTfK nr 3, 1997 (s. 170-181), redogör Erik Grevholm och Eckart Köhlhorn (G & K) för sina resultat när det gäller en meta-analys av nordisk behandlingsforskning, som de har gjort i egenskap av "nordiska representanter" som en del i en större amerikansk undersökning. De finner inga som helst behandlingseffekter. Endast 11 studier motsvarade deras grundläggande krav på undersökningsmetodik. Fyra av dessa elva, dvs drygt en tredjedel, gäller studier av rättspsykiatrisk vård. Dessa avfärdas samtliga som metodologiskt bristfälliga, med motiveringen: "De jämförda grupperna är inte ekvivalenta".

G & K's argument, som de använder för att skjuta samtliga rättspsykiatriska effektstudier i sank, tar sig följande uttryck: "Problemet utgörs av att det i samtliga fall föreligger indikationer på att de jämförda grupperna inte var likvärdiga innan behandlingen, beträffande dimensioner som kan ha betydelse för återfallsbenägenheten". Och vidare, mer specifikt:

"I dessa fall jämförs personer som bedömts ha begått brotten under inflytande av psykisk sjukdom eller störning, med individer som i motsvarande utredning klassats som tillräckligt friska för att sona brotten på sedvanligt sätt" (s. 176).

Eller med andra ord, det handlar om det klassiska metodfelet att jämföra äpplen med päron. De rättspsykiatriska studierna har nämligen som undersökningsgrupper de som efter rättspsykiatrisk undersökning *dömts* till vård, och som kontrollgrupper de som efter en dylik undersökning *inte* dömts till vård.

Det är intressant hur G & K, som inte precis gjort sig kända för att vara några större beundrare av rättspsykiatrin, plötsligt fäster en mycket stor tilltro till rättspsykiatrins förmåga att på ett entydigt och likartat sätt diagnosticera och bedöma sina patienter. Ja, tilltron är så stor att man faktiskt bygger hela sin kritik på detta enda argument. För att argumentet skall vara godtagbart måste det emellertid vara fastslaget att rättspsykiatrer har en någorlunda likartad bedömningspraxis, dvs att olika rättspsykiatrer kommer fram till samma bedömningar när de bedömer samma typ av patienter. Skulle det vara så att det är mer eller mindre slumpmässigt, dvs att olika rättspsykiatrer har olika bedömningspraxis, ja då faller ju G & K's argument platt till marken, eftersom det ju istället blir ett närmast perfekt vetenskapligt experiment att låta brottslingar genomgå rättspsykiatrisk undersökning - vissa rekommenderas straff av "hökarna" - andra rekommenderas vård av "duvorna" (och domstolarna följer ju som bekant de rättspsykiatriska rekommendationerna i de allra flesta fall, se bl a Holmberg, 1994).

Vad vet vi nu om detta? Jo, faktiskt en hel del. Särskilt när det gäller förhållandena kring just de svenska studier som G & K kritiserar. Tillsammans med Lars Lidberg fick jag för ett par år sedan, genom ett uppdrag från Socialstyrelsen, tillfälle att studera svensk rättspsykiatrisk bedömningspraxis. Lidberg och jag lät ett antal rättspsykiatrer i ledande ställning från olika delar av landet blint bedöma samma personer. Resultatet blev häpnadsväckande. I stora delar var det helt slumpmässigt - i vissa fall framkom till och med negativa, statistiskt signifikanta, samband mellan de olika rättspsykiatrerna. Eller med andra ord: Där den ena rekommenderade vård, så rekommenderade den andre straff¹. Ett fynd som i övrigt är vanligt även i internationella studier (Quinsey & Maguire, 1983; Rogers, et al, 1988).

Detta är inte resultat som vi har hållit hemliga eller svåråtkomliga. Vi har publicerat dem i såväl Läkartidningen (1994), Socialstyrelsen (1993), och *Criminal Behaviour & Mental Health* (1996). Dessutom har jag diskuterat fyndets betydelse just när det gäller att tolka resultaten av svenska rättspsykiatriska studier i BRÅ's egen tidskrift (!) *Studies on Crime & Crime Prevention* (1995).

Till detta kan fogas att det finns en betydande kunskap om en rad viktiga felkällor i de studier av rättspsykiatrisk vård som G & K citerar, som de inte väljer att ta upp, eller inte känner till. I Lidbergs studie av sexualbrottslingar (1985), exempelvis, visade det sig att andelen utländska medborgare var överrepresenterade bland dem som dömdes till fängelse jämfört med dem som dömdes till vård. Detta är av stor betydelse vid en återfallsstudie av psykiskt störda sexualbrottslingar, eftersom det har visat sig att utländska medborgare, i rättspsykiatriska undersökningspopulationer, återfaller signifikant mindre, oavsett vilken påföljd de döms till (Belfrage, 1994). I detta fall erhöll man därför ett oförtjänt gott resultat för fängelsepopulationen.

I Socialstyrelsens undersökning (1980), vidare, har det visat sig att det fanns signifikant olika typer av brottslingar i undersökningsgruppen jämfört med kontrollgruppen, vilket är av stor betydelse då vi vet att återfallsbenägenheten skiljer sig beroende på vilken typ av brott man döms för. När det gäller psykiskt störda våldsbrottslingar, exempelvis, har det visat sig att det går förhållandevis bra om man döms till rättspsykiatrisk vård, och förhållandevis dåligt om man döms till fängelse. Egendomsbrottslingar, däremot, har en mycket hög återfallsbenägenhet, oavsett vilken påföljd man döms till (Belfrage, 1989).

G & K har således förbisett några av de kända viktiga metodproblemen när det gäller effektstudier av rättspsykiatrisk vård, och istället hävdar ett som inte stämmer. Mot denna bakgrund känns det onekligen litet lustigt när herrarna G & K i sin artikel med emfas framhåller beträffande forskningskvalitet: "För det första måste forskarna ha tillräckliga kunskaper om de verksamheter de studerar. I annat fall finns det risk för att forskningen brister i verklighetsförankring" (s. 178).

Av det sagda följer inte att G & K nödvändigtvis har fel. Det kan mycket väl vara så att effekterna av rättspsykiatrisk vård på brottslingar är små eller obefintliga. Trots att vi faktiskt har haft en unik situation i Sverige med det s k jämställdhetsbegreppet, vilket innebar i stort sett en randomisering av psykiskt störda brottslingar som dömdes till

vård respektive till straff, och att vi i effektstudier från den tiden funnit positiva behandlingseffekter, så törs vi som arbetar inom området inte dra några säkra växlar på detta - av det enkla skälet att frågan är alltför komplicerad. Vad som är rättspsykiatrisk vård vid en klinik, är någonting helt annat vid en annan klinik. Våra patienter är mycket olika personligheter, som har behov av mycket olika behandlingsinsatser. Vissa av våra patienter går efter behandling ut till ett liv i samhället med ett väl fungerande socialt nätverk omkring sig, medan andra skrivs ut till i stort sett ingenting, o s v. Att dra slutsatsen att "psykiatrisk behandling hjälper - i stort sett oavsett vilken och oberoende av vilken person som erhåller den", är att gå väl långt. Liksom naturligtvis motsatsen, vilket ju ligger nära till hands för den okritiske läsaren av G & K's meta-analys.

Meta-analys kan alldeles säkert vara av värde, men som Britta Kyvsgaard (1997) påpekar, i sin kommentar till G & K's artikel, så ställer detta oerhörda krav på den eller de forskare som skall utföra dessa analyser, och Kyvsgaard tvivlar på att dessa krav verkligen uppfylls. G & K's meta-analys har i detta avseende varit mycket belysande, eftersom den på ett mycket tydligt sätt har bekräftat Kyvsgaard's farhågor.

LITTERATUR

- Belfrage H (1989). *Psykiiskt störda brottslingar: En studie av begreppet "jämställd med simnessjukdom" dess historiska bakgrund och praktiska tillämpning*. Linköping: Tema.
- Belfrage H (1994). *Recidivism among rapists in Sweden who have undergone forensic psychiatric examinations*. Journal of Forensic Psychiatry 5:151-159.
- Belfrage H (1995). *Variability in forensic psychiatric decisions - evidence for a positive crime preventive effect with mentally disordered violent offenders?* Studies on Crime & Crime Prevention 4:119-124.
- Belfrage H & Lidberg L (1993). *Rättspsykiatrisk bedömningspraxis. En undersökning av hur olika rättspsykiatrer bedömer samma fall*. Rapport från institutionen för social- och rättspsykiatri. Rapport 1993:2.
- Belfrage H & Lidberg L (1994). *Den nya rättspsykiatriska lagstiftningen. Osäkra bedömningar och färre intagna?* Läkartidningen 91:141-142.
- Belfrage H & Lidberg L (1996). *Forensic psychiatric assessments in practice: a blind study of different forensic psychiatrist's assessments of the same cases*. Criminal Behaviour and mental Health 6:331-337.
- Grevholm E & Kühllhorn E (1997). *Behandlingseffekter inom rättsväsendet - En meta-analys av modern nordisk empirisk forskning*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 84:170-181.
- Holmberg G (1994). *Rättspsykiatrisk undersökningsverksamhet 1991 - 1993*. Rättsmedicinalverket. RMV-Rapport 1994:2.
- Kyvsgaard B (1997). *Kunsten att slå to fluer med et smæk - uden at slå ruden itu*. Om nye analysemetoder og ny behandlingsoptimisme. Bemærkninger, inspireret af Erik Grevholms og Eckart Kühllhorns artikel. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 84:182-187.

- Lidberg L (1985). *Sedlighetsbrott i Sverige: Påföljder, återfall och behandling*. Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab 72:37-48.
- Rogers R, Gillis R, Dickens S, Webster C (1988). *Treatment Recommendations for Mentally Disordered Offenders: More Than Roulette?* Behavioral Sciences & the Law 6:487-495.
- Socialstyrelsen (1980). *Straff eller vård?* Socialstyrelsen redovisar 1980:3.
- Quinsey V & Maguire A (1983). *Offenders Remanded for a Psychiatric Examination: Perceived Treatability and Disposition*. International Journal of Law and Psychiatry 6:193-205.

Noter

- ¹ Svensk rättspsykiatrisk bedömningspraxis är sannolikt betydligt bättre idag, avhängigt dels lagändringar ("ribban" ligger idag så pass högt för att en lagöverträdare skall kunna dömas till rättspsykiatrisk vård att nästan uteslutande psykotiska personer kan komma ifråga, och detta är betydligt lättare för en rättspsykiater att avgöra än vilka som skulle falla inom ramen för det gamla s k "jämfälldhetsbegreppet" som var aktuellt vid tidpunkten för de studier som G & K refererar). Dels har huvudmannen för svensk rättspsykiatri, Rättsmedicinalverket, satsat hårt på kvalitetssäkring inom verksamheten de senaste åren.